

ks. dr hab. Janusz Mieczkowski

Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie

Wydział Teologiczny

**Recenzja pracy doktorskiej ks. mgra lic. Łukasza Kowalskiego
pt. „Formacja i twórczość muzyków kościelnych inspirowana czcią do
Najświętszej Maryi Panny w Ogólnopolskich Warsztatach Liturgiczno-
Muzycznych na Warmii po 2004 roku” napisanej na Wydziale Teologicznym
Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie
pod kierunkiem ks. dra hab. Sławomira Ropiaka, prof. UMW
Olsztyn 2023, 376 stron wydruku komputerowego**

Jak przypomina Instrukcja Konferencji Episkopatu Polski o muzyce sakralnej (14.10.2017 r.), w Kościele, od początku istnienia, obrzędy chrześcijańskie związane były z muzyką. Wspominane w Piśmie Świętym psalmy, hymny i pieśni stawały się nie tyle ozdobą, co nośnikami prawd objawionych, a sam śpiew traktowano jako dar Duch Świętego (nr 4).

Podkreślano to również w historii Kościoła, ale szczególnie troskę o śpiew liturgiczny widać w dokumentach i prawodawstwie kościelnym od początku XX wieku, począwszy od papieża Piusa X, który wzywał do troski o wykształcenie muzyków w duchu prawdziwych zasad muzyki kościelnej (motu proprio *Inter pastoralis officii sollicitudines*, nr 28; 22.11.1903). Temat muzyki liturgicznej podjął także papież Pius XII w encyklice *Musica sacrae disciplina* (25.12.1955). Podkreślał on, że twórcy i wykonawcy muzyki kościelnej prowadzą „prawdziwe i istotne apostołstwo”, więc ci, którzy się temu poświęcają „są nie tylko artystami i mistrzami sztuki, lecz nadto sługami Chrystusa i Jego pomocnikami w apostołstwie” (II, 4). By takimi się stali potrzebne jest zapewnienie im wszechstronnego wykształcenia i liturgicznej formacji.

Reforma Soboru Watykańskiego II przyczyniła się do jeszcze większej troski o wszechstronne wykształcenie muzyków kościelnych, którzy potrzebni byli do właściwej realizacji jej najważniejszych postulatów. Wezwania do stałej troski o ich wykształcenie i liturgiczną formację podjęły także Kościoły lokalne, w tym Kościół w Polsce, co widoczne jest zarówno w „Instrukcji Episkopatu Polski o muzyce liturgicznej po Soborze Watykańskim II” (8.02.1979), jak i w „Instrukcji Konferencji Episkopatu Polski o muzyce kościelnej” (14.10.2017).

W tej ostatniej możemy przeczytać, iż „wielkie znaczenie ma edukacja i formacja muzyków kościelnych”, gdyż „od nich w dużej mierze zależy poziom kultury muzycznej wiernych” (nr 54). Dokument ten podkreśla także, iż „godne polecenia jest organizowanie warsztatów muzyki liturgicznej, które powinny promować wartościowe kompozycje sakralne” (nr 57).

Takie warsztaty zainaugurowane zostały na Warmii w roku 2004 przez ks. Piotra Podolaka. Szybko zajęcia te, obejmujące kształcenie i formację organistów, psalterzystów oraz liderów scholii i chórów, nabrały charakteru ogólnopolskiego. I dobrze się stało, iż zbliżając się jubileusz dwudziestolecia istnienia Ogólnopolskich Warsztatów Muzyczno-Liturgicznych skłonił uczestnika tych warsztatów, ks. mgra lic. Łukasza Kowalskiego, do podjęcia analizy i oceny dorobku tych cyklicznych spotkań formacyjnych. Autor dysertacji postanowił przebadać ten oddolny nurt „odnowy muzycznej w kościołach w kontekście pobożności pielęgnowanej na ziemi szczególnie poświęconej Najświętszej Maryi Pannie” (s. 14).

1. Tytuł i problematyka rozprawy

Tytuł pracy doktorskiej „Formacja i twórczość muzyków kościelnych inspirowana czcią do Najświętszej Maryi Panny w Ogólnopolskich Warsztatach Liturgiczno-Muzycznych na Warmii po 2004 roku” informuje nas, że autor postanowił przebadać liturgiczno-muzyczny dorobek zajęć stacjonarnych, które odbywają się w Polsce od prawie dwudziestu lat. Autor w temacie pracy deklaruje, że badając ten materiał szukał będzie inspiracji maryjnych, zarówno w elementach formacyjnych, jak i w treściach komponowanych i wykonywanych pieśni liturgicznych. Temat podany jest więc w sposób klarowny.

Celem naukowym pracy stało się „ukazanie formacji osób świeckich, które tworzą, animują i wykonują śpiew w czasie celebracji liturgicznych Kościoła” (s. 16), a szczególnie wydobyć treści teologiczno-muzykologiczne, które kształtowały uczestników warsztatów.

Pastoralnym celem zostało przedstawienie propozycji teologicznych i muzycznych, które przyczyniłyby się do poprawnego i bardziej urozmaiconego repertuaru pieśni liturgicznych na Warmii.

Metoda wybrana przez autora jest przedstawiona opisowo. Zebrane materiały zostały przez niego najpierw podzielone na źródła techniczno-muzyczne, teologiczne i historyczne. Na ich podstawie przedstawione zostały ćwiczenia praktyczne podnoszące wokalne umiejętności uczestników warsztatów, następnie autor zanalizował treści teologiczne śpiewników, szukając w nich inspiracji maryjnych. Na kolejnym etapie zestawione zostały treści dominujące w formacji muzyczno-liturgicznej warsztatów. Uzyskane wyniki badań zostały na końcu poddane ocenie w oparciu o dokumenty Magisterium Kościoła oraz literaturę przedmiotu. Szukano w nich przede wszystkim treści mariologicznych, ale także innych (przymioty Boże, treści pneumatologiczne, części stałe Mszy św., inne elementy obrzędów liturgicznych).

2. Struktura rozprawy

Praca doktorska ks. mgra lic. Łukasza Kowalskiego liczy 376 stron wydruku komputerowego w formacie A4. Składa się z następujących części: spisu treści, wykazu skrótów, wstępu, pięciu rozdziałów, zakończenia, bibliografii, streszczenia w języku angielskim oraz Aneksu. Zawiera więc w sobie wszystkie elementy pracy naukowej. Jedyne Bibliografia umieszczona została dopiero po *Zakończeniu* pracy, a nie jak zwykle się przyjmuje, na początku.

We *Wstępie* Autor przedstawił najpierw aktualność podjętej przez niego tematyki oraz ukazał początki Warsztatów Liturgiczno-Muzycznych na Warmii. Doktorant przedstawia następnie dotychczasowy stan badań nad tematem muzyki liturgicznej na Warmii. Jego wkładem ma być kompleksowe opracowanie „nowego trendu na obszarze muzyki użytkowej, która na Warmii pojawiła się stosunkowo niedawno i rozwija się w kręgu młodych katolików” (s. 15). Autor prezentuje także podstawowe źródła, którymi są śpiewniki opracowywane na poszczególne warsztaty liturgiczno-muzyczne (34) oraz nagrania muzyczne na płytach CD (11). W opisowy sposób przedstawia także wybrane przez siebie metody badawcze. Na zakończenie autor podał strukturę dysertacji, krótko prezentując zawartość poszczególnych rozdziałów.

Rozdział I pt. *Zarys śpiewanej mariologii w kontekście warmińskim* ukazuje, że maryjne inspiracje Warsztatów Liturgiczno-muzycznych na Warmii są wynikiem dziedzictwa Kościoła lokalnego. Na dziedzictwo to składa się obecność sanktuariów

maryjnych (szczególnie Gietrzwałdu) i wydania różnych polskojęzycznych śpiewników (od połowy XIX w.). W dalszej części rozdziału autor analizuje wykonywane podczas warsztatów pieśni maryjne według przyjętego przez siebie klucza podziału mariologii śpiewanej: chrystotypicznej, eklezjotypicznej i pneumatologicznej.

W rozdziale II pt. *Programowe uwarunkowania Ogólnopolskich Warsztatów Liturgiczno-Muzycznych na Warmii* Doktorant przedstawia programowe założenia Warsztatów Liturgiczno-Muzycznych, koncentrując się na genezie ich powstania, tematyce i ich ogólnej charakterystyce. Przedstawiony jest wymiar formacyjny i praktyczno-muzyczny warsztatów. W dalszej części rozdziału autor przechodzi do założeń bardziej ogólnych, przedstawiając założenia wynikające z posoborowej teologii Eucharystii oraz przesłanie płynące z objawień w Gietrzwałdzie (1877), poszukując tych zagadnień w kompozycjach Warsztatów Liturgiczno-Muzycznych. Na zakończenie rozdziału autor przywołuje nowe kompozycje powstałe w czasie warsztatów.

W rozdziale III pt. *Inspiracje formujące muzyków na Ogólnopolskich Warsztatach Liturgiczno-Muzycznych na Warmii* autor szuka w wykonywanych podczas warsztatów pieśniach różnych inspiracji. Wskazuje je w tekstach Pisma Świętego (Starego i Nowego Testamentu), chrześcijańskich duchowościach (głównie karmelitańskich, dominikańskich i franciszkańskich oraz kulcie Miłosierdzia Bożego) oraz wskazaniach Urzędu Nauczycielskiego Kościoła. Inspiracje te dotyczą nie tylko postaci Maryi, ale także aniołów i świętych. Dodatkowo w rozdziale tym przedstawione zostały zajęcia czysto techniczne podnoszące poziom śpiewu i gry uczestników.

Rozdział IV zatytułowany został *Główne prawdy wiary podejmowane na Ogólnopolskich Warsztatach Liturgiczno-Muzycznych na Warmii*. Autor analizuje w nim opracowane i śpiewane podczas warsztatów pieśni, nabożeństwa oraz modlitwy szukając w nich prawd wiary dotyczących Matki Bożej. Przedstawia je najpierw w ogólnym schemacie roku liturgicznego (wymiar trynitarny, eklezjalny i antropologiczny), a następnie koncentrując się na aspektach chrystocentrycznych, Misterium Wcielenia, elementach pasyjno-paschalnych oraz w relacji do aniołów i świętych.

V rozdział pt. *Charakterystyka muzykologiczno-pastoralna repertuaru wykonywanego podczas Ogólnopolskich Warsztatów Liturgiczno-Muzycznych na Warmii* zawiera nie tylko maryjny, ale całościowy repertuar warsztatów. Zostały w nim przywołane utwory tradycji gregoriańskiej (poświęcone Maryi, Duchowi Świętemu oraz poszczególnym okresom roku liturgicznego i częściom Mszy św.), śpiew łaciński, części stałe Mszy św. (Kyrie, Gloria, Credo, Sanctus, Agnus Dei, Pater noster) oraz różne elementy obrzędów liturgicznych (psalm

responsoryjny, aklamacje przed ewangelią, sekwencje, modlitwa wiernych, uroczyste *Amen* po Doksologii). Repertuar wykonywany podczas warsztatów został także porównany z wcześniejszymi śpiewnikami warmińskimi oraz tematyką współcześnie tworzonych w Polsce kompozycji, związanych z życiem Kościoła powszechnego i lokalnego.

W *Zakończeniu* Autor przypomina, że przedmiotem badań było wskazanie „mariologicznych elementów i inspiracji w chrześcijańskiej formacji oraz twórczości muzyków kościelnych” (s. 288). Przedstawia także swoje osiągnięcia do których zalicza „wydobycie bogatego repertuaru warsztatowego” (s. 288), wskazanie w nim treści dedykowanych Maryi oraz zebranie wszystkich śpiewników, a więc całej spuścizny Ogólnopolskich Warsztatów Liturgiczno-Muzycznych na Warmii. Przeprowadzone badania wskazują, że część do NMP rzeczywiście była inspiracją zarówno samych warsztatów, jak i powstałych i wykonywanych pieśni. Występują w nich treści mariologii chrystotypicznej, eklezjotypicznej oraz pneumatologicznej.

W pracy przedstawiony został także *Aneks*, składający się z czterech części: spisu autorów tekstów, muzyki i opracowań (A1), spisu repertuaru Ogólnopolskich Warsztatów Muzyczno-Liturgicznych na Warmii - pieśni wielogłosowe (A 2), spisu repertuaru Ogólnopolskich Warsztatów Muzyczno-Liturgicznych na Warmii - pieśni jednogłosowe (A 3) oraz spisu repertuaru Ogólnopolskich Warsztatów Muzyczno-Liturgicznych na Warmii – części stałe Mszy św. (A 4),

3. Bibliografia

Bibliografia została podzielona na kilka części. Pierwsze przedstawione zostały *Źródła*, wśród których Autor wyróżnił *Pismo Święte i dokumenty Urzędu Nauczycielskiego Kościoła* (52 pozycje), *Księgi liturgiczne* (9), *Kroniki* (4), *Zbiory pieśni w układzie chronologicznym powstałe na potrzeby Ogólnopolskich Warsztatów Liturgiczno-Muzycznych na Warmii* (35), *Pozostałe zbiory pieśni religijnych znanych na Warmii* (35) oraz *Nagrania muzyczne na płytach CD* (15). W sumie jest to 150 pozycji. Następnie przedstawione zostały: *Opracowania* (93 pozycje), *Literatura uzupełniająca* (71 pozycji), *Słowniki i encyklopedie* (7 pozycji) oraz *Materiały elektroniczne* (42 pozycje). W pracy wykorzystano więc ponad 630 pozycji. Jest to jedynie literatura polskojęzyczna, na co główny wpływ miał zapewne temat dysertacji.

Jednak w związku z zawartością poszczególnych części pojawia się kilka pytań i wątpliwości. Pierwsze dotyczą zamieszczenia w części dotyczącej *dokumentów Urzędu Nauczycielskiego Kościoła* kilku pozycji, takich jak: *Franciszek, Ewangelia Maryi. Na rok*

Jubileuszowy Miłosierdzia, wybór i opr. E. Inverseti, Kielce 2015 (s. 293), który zawiera homilie, orędzia, przemówienia, ale także wybrane modlitwy papieża, czy Jan Paweł II, *Przekroczyć próg nadziei*, Lublin 1994 (s. 295). W kilku pozycjach brakuje także z jakiego wydania korzystał Autor, np. Franciszek, *Laudato Si* (s. 293), Pius X, *Motu proprio Inter pastoralis officii sollicitudines* (s. 296), czy Pius XI, *Konstytucja apostolska o liturgii, o śpiewie gregoriańskim i muzyce świętej oraz o potrzebie coraz pilniejszego ich pielęgnowania* (s. 296).

Prezentując *Źródła* Autor nie uporządkował ich pod względem chronologicznym, czy wagi dokumentu, ale skorzystał z układu alfabetycznego. Doktorant nie przyjął jednego sposobu ich pisania, stąd w przedstawieniu daty ich ogłoszenia raz pojawiają się cyfry arabskie, raz rzymskie. Również prezentując prace zbiorowe, Doktorant raz stosuje pisownię „red.” (częściej), innym razem „pod red.” (s. 310).

Pojawia się kolejne pytanie, dlaczego Autor do ksiąg liturgicznych zaliczył także *Kalendarz Liturgiczny Archidiecezji Warmińskiej* (Olsztyn 2022), czy *Módlmy się. Pamiątka Pierwszej Komunii Świętej*, oprac. J. Górny (Olsztyn 1990)?

Niewielkiego dopracowania wymagają też niektóre pozycje w *Opracowaniach i Literaturze uzupełniającej*, gdzie zabrakło podania stron, na których znajduje się podany artykuł, np. Obląk J., *Sprawa polska ludności katolickiej na terenie diecezji warmińskiej w latach 1870-1914*, „*Nasza Przeszłość*” 18 (1963) (s. 308).

W *Bibliografii* wyodrębnione zostały *Materialy elektroniczne*, a mimo tego dwie pozycje z podaniem adresu elektronicznego zostały zaliczone do dokumentów Urzędu Nauczycielskiego Kościoła (s. 294).

Na szczęście są to niewielkie uchybienia, które można szybko poprawić przed oddaniem pracy do druku. Całość *Bibliografii* wydaje się wystarczająca do przedstawienia wybranego przez Autora zagadnienia.

4. Ocena merytoryczna

Praca od strony merytorycznej nie budzi większych zastrzeżeń.

Walorem tej dysertacji jest na pewno aktualny temat, jakim jest muzyka liturgiczna. Wiemy jak bardzo zagrożona jest świętość obrzędów przez próby wprowadzenia do niej pieśni, które, przez muzykę czy treść, bardziej odpowiadają popkulturze niż liturgii. Każda praca, która odkrywa piękno muzyki liturgicznej i do niej prowadzi pomaga przezwyciężyć pojawiające się niepokojące trendy. Praca doktorska ukazuje też właściwe inspiracje, którymi powinni kierować się dzisiaj twórcy muzyki religijnej i liturgicznej.

Walorem pracy jest na pewno zgromadzenie całego dorobku prawie dwudziestu lat działalności Ogólnopolskich Warsztatów Liturgiczno-Muzycznych na Warmii. To dość duży materiał, bo odbyły się aż 34 sesje zajęciowe. Autor poddał analizie ponad 600 utworów, które związane były z warsztatami. Dzięki temu praca ta stanowi całościowe przedstawienie fenomenu tych muzyczno-liturgicznych spotkań.

Z sugerowanych w tytule elementów na pewno bardzo dogłębnie przedstawione zostały strona muzyczna i wszelkie inspiracje, którymi kierowali się twórcy. Trochę mniej był zauważalny w pracy element formacyjny. Doktorant przedstawił go głównie w punkcie 2.2. (*Osoby prowadzące i problematyka OWL-M*). Tam ukazane zostały nabożeństwa i liturgie, które celebrowane były podczas warsztatów. Podane zostały także tytuły różnych konferencji duchowych. Praca zyskałaby na pewno na wartości, gdyby Autor sięgnął do treści tych konferencji i ukazał w jaki sposób inspirowały one twórczość i duchowość prowadzących i uczestników tych warsztatów.

Swoją pracę Doktorant podzielił na pięć rozdziałów. Jest to podział właściwy i logiczny. Autor rozpoczyna od ukazania tego, czym jest mariologia śpiewana i jaki wpływ na twórczość muzyczną miały sanktuaria maryjne na Warmii. Istotnym i wartościowym wydaje się tu podział mariologii śpiewanej na: chrystotypiczną, eklezjotypiczną i pneumatologiczną, który stał się następnie osią porządkującą badania w dalszej części pracy. W rozdziale III Autor wykracza poza tematykę maryjną, ukazując także inne inspiracje, poszerzając w ten sposób nasze spojrzenie na dorobek warsztatów (biblijne, mające źródło w duchowości chrześcijańskiej, w nauce Kościoła). W rozdziale tym znalazł się także punkt o zajęciach czysto techniczno-muzycznych, które raczej nie należały do inspiracji. Jednak Doktorant wytłumaczył to stwierdzeniem o służebnym charakterze tych ćwiczeń na wzór Maryi: „Taki sposób ważnych i potrzebnych ćwiczeń ma swoje uzasadnienie w wymiarze życia wiary i przede wszystkim naśladowania w nim Maryi, która sama siebie nazwała Służebnicą Pańską (por. Łk 1, 38). Taki służebny charakter przybrały wszelkie ćwiczenia warsztatowe właśnie w duchu maryjnym, odkrywając w Niej teologiczne znaczenie Jej macierzyństwa w porządku łaski” (s. 185).

We *Wstępie* pracy znalazły się wszystkie wymagane w pracy naukowej elementy. Autor ukazuje w nim temat pracy, analizuje użyte pojęcia, ukazuje aktualność podjętej tematyki, stan dotychczasowych badań i jego wkład w obrany temat. Prezentuje także źródła, metodę badawczą i strukturę pracy. W *Zakończeniu* Doktorat przypomniał problem pracy i ukazał najważniejsze osiągnięcia. Zabrakło jednak tego, co, mimo chęci autora, nie udało się osiągnąć oraz perspektywy dalszych badań tego tematu.

Praca została napisana językiem naukowym i widać w niej dobrą znajomość teologii i problematyki liturgicznej, choć pojawiają się pewne nieścisłości, na które chciałbym zwrócić uwagę.

O dogmacie Wniebowzięcia NMP Autor napisał: „Najświętsza Maryja Panna, wniebowzięta przez Ducha Świętego, ma szczególną moc upraszania tegoż Ducha wiernym” (s. 61). Sformułowanie to wydaje się niefortunne, gdyż jest to częściowo prawda. Wszystkie działania zewnętrzne Boga są przypisywane wszystkim Osobom Świętej Trójcy. W oparciu o jakie przesłanki Autor formuje takie twierdzenie?

W innym miejscu Doktorant napisał o „obecnych w przestrzeni liturgicznej Sekwencji przed najważniejszymi uroczystościami w cyklu roku kościelnego” (s. 254). Sekwencje są przecież śpiewane nie przed uroczystościami, ale są częścią liturgii danego dnia.

Opisując liturgię Wigilii Zesłania Ducha Świętego, wśród jej elementów składowych pojawia się „*Exsultet* z Wigilii Zesłania Ducha Świętego” (s. 59). Termin *Exsultet* odnosi się chyba do Orędzia Wielkanocnego w Wigilię Paschalną. Czy to ten śpiew, wykonywany ponownie w Wigilię Zielonych Świąt, Autor miał na myśli?

Pojawiają się również inne sformułowania, które trzeba będzie poprawić. Są to np. wyrażenia: „Triduum Sacrum” zamiast „Triduum Paschalne” (s. 66), „kult paraliturgiczny” (s. 215), „Okres Bożego Narodzenia” zamiast „Okres Narodzenia Pańskiego” (s. 193, 229, 230, 231, 234, 237).

5. Ocena formalna

Również formalną stronę dysertacji należy ocenić pozytywnie. Doktorant wykazał się znajomością warsztatu teologa. Praca została napisana dosyć starannie pod względem językowym, choć w kilku miejscach pojawiły się niewielkie błędy stylistyczne, czy gramatyczne, które łatwo będzie można usunąć przed oddaniem pracy do druku.

Abstrakt i *Słowa klucze* podane są jedynie w języku angielskim, natomiast zabrakło tych elementów w języku polskim, co należałoby uzupełnić w przypadku przygotowania rozprawy do publikacji.

Doktorant winien również zwrócić uwagę na „Zasady pisowni słownictwa religijnego”, by ujednolicić używane przez siebie terminy. Szczególnie warto zwrócić uwagę na pisownię części Mszy św. jaką jest Liturgia słowa. Autor, większości pisze wyrażenie „Słowo Boże” dużymi literami, co sugeruje nie tyle część Mszy św., co osobę Jezusa Chrystusa (np. s. 77, 94, 118, 122, czy 271). Przed publikacją pracy Autor powinien również usunąć błędy literowe i interpunkcyjne.

Drobnych poprawek wymaga także szata graficzna. Zapewne z pośpiechu w pracy pojawiła się różna wielkość czcionki (s. 106), przesunięcie się linijki (s. 147), czy brak wcięcia przy rozpoczynaniu akapitu (np. s. 127, 142, 200, 201, 202, 203, czy 271). Poprawy wymaga też numeracja punktów w rozdziale IV, gdzie dwukrotnie pojawia się punkt 4.4, zamiast 4.5 (s. 243). Czasem Autor pisze to samo w dwóch kolejnych zdaniach, co również należałoby usunąć (np. s. 230-231).

Jeśli chodzi o przypisy, to zasadniczo zapisywane są one poprawnie i konsekwentnie. Wydaje się jednak, że w publikacjach teologicznych sigła biblijne i dokumenty Magisterium Kościoła przyjęło się zapisywać nie w przypisach, lecz w głównym tekście pracy naukowej. Nie są one bowiem jakimś uzupełnieniem myśli Autora, ale jej podstawowym źródłem, szczególnie jeśli chodzi o cytaty biblijne. Autor tymczasem w III rozdziale umieszcza je w tekście rozprawy, w pozostałych częściach zaś w przypisach.

Autor przyjął numerację przypisów, która obejmuje całą pracę, stąd pojawiają się czterocyfrowe przypisy dochodzące do liczby 1446. Wydaje się, że lepszym byłoby rozpoczynanie numeracji z początku każdego rozdziału.

W V rozdziale, podczas podawania tytułów pieśni, przypisy znalazły się przy tytułach pieśni, a nie przy końcu zdania, przez nie wiadomo, skąd Autor czerpie wiadomości o dacie powstania, autorach, tłumaczach, śpiewnikach, czy sposobie wykonania śpiewu.

Wydaje się, że czasem Autor zapomniał o umieszczeniu przypisu, choć treść akapitu sugeruje, że podawane wiadomości mają gdzieś swoje źródło (s. 69, 74, 75, 78, 81, 82, 164, czy 209).

Autor powinien też ujednoczyć sporządzanie przypisów. Artykuły w czasopiśmie „*Salvatoris Mater*” pisane są bowiem na trzy sposoby: „*Salvatoris Mater*” 2/2 (2000), s. 232 (s. 57); „*Salvatoris Mater*” 13 (2011), nr 3-4, s. 93 oraz „*Salvatoris Mater*” 4 (2002), 2, s. 306 (s. 112). To ujednoczenie powinno także dotyczyć numeracji czasopism (konsekwentnie cyfry arabskie lub rzymskie).

W przypisach pojawia się czasem skrót zakonu czy zgromadzenia do którego należy autor, czego zwykle się nie odnotowuje, np. przypis 61 (Stanisław Świś CRL - s. 29), czy przypis 25 (W. Szymona OP - s. 21).

6. Pytania do dyskusji

Lektura rozprawy zrodziła także pytania, które mogą stać się inspiracją do dalszych badań oraz uporządkować pewne pojęcia teologiczne.

Pisząc o Wigilii Uroczystości Zesłania Ducha Świętego, nowym obrzędzie z Mszału

Rzymskiego z 2008 roku, Autor stwierdził: „Dzięki OWL-M odnawia się rzadko używana forma nabożeństwa przed Niedzielą Zesłania Ducha Świętego – na wzór Wigilii Paschalnej sprawowanego w noc przed uroczystością Zmartwychwstania” (s. 59). W innym miejscu, wymieniając, jak sam nazywa je: „pozaliturgiczne spotkania”, obok modlitwy porannej, różańca, czy Apelu Jasnogórskiego wymienia także: „Jutrznie i Nieszpory z oficjum Liturgii Godzin”, „adorację Najświętszego Sakramentu” i „Liturgię Pentakostalną” (s. 77). Stąd moje pytanie, według jakich kryteriów Doktorant odróżnia liturgię od nabożeństw (*pia exercitia*)?

W *Zakończeniu* Doktorant napisał, że „Od 2018 roku w archidiecezji warmińskiej decyzją Abp. Józefa Górczyńskiego, Metropolity Warmińskiego we wszystkich parafiach rozpoczęła się dziewięcioletnia nowenna przed jubileuszem objawień zatytułowana <<Prowadzeni orędziem Maryi>>” (s. 292). Czy ta nowenna nie stała wywarła żadnego wpływu na program Ogólnopolskich Warsztatów Liturgiczno-Muzycznych na Warmii? Także w jednym z artykułów (P. Pałka, *Warsztaty muzyczno-liturgiczne*, „Rocznik Stowarzyszenia Polskich Muzyków Kościelnych” 8 (2013), s. 68), Piotr Pałka, jeden z głównych prowadzących zajęcia, zasugerował, że warsztaty muzyczne w Polsce stanowiły odpowiedź na List apostolski Jana Pawła II *Mane nobiscum Domine* (7.10.2004 r.), który zachęcał ożywienia sprawowania niedzielnych Mszy św. (nr 29) . Czy Doktorant zauważył takie inspiracje związane z ogłoszonym wtedy *Rokiem Eucharystii*?

7. Wniosek końcowy

Pomimo wymienionych powyżej zastrzeżeń i sugestii do poprawy przedstawiona rozprawa doktorska nie traci swojej wartości zarówno od strony strukturalnej, jak i treściowej, Rozprawa dotyczy aktualnych problemów duszpasterskich i należy ocenić ją pozytywnie, zwłaszcza podkreślając jej walor praktyczny i formacyjny. Recenzowana dysertacja ks. mgra lic. Łukasza Kowalskiego zasługuje na pozytywną ocenę. Jasno został przedstawiony cel pracy, użyte w niej metody są właściwe, wywody są logiczne, a język naukowy jest poprawny, mimo drobnych potknięć stylistycznych. Autor zrealizował cel badawczy postawiony w tytule pracy, jakim było ukazanie formacji i twórczości osób świeckich, koncentrując się na teologiczno-muzykologicznych treściach, które kształtowały uczestników omawianych warsztatów.

Stwierdzam więc, że przedstawiona rozprawa od strony merytorycznej i formalnej spełnia wszystkie wymagania stawiane dysertacjom doktorskim, określone w Ustawie z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz stopniach i tytule w zakresie sztuki (Dz. U. z 2017 r. poz. 1789) i uzupełnione rozporządzeniem Ministra Nauki i

Szkolnictwa Wyższego z dnia 19 stycznia 2018 r. (Dz. U. z 2018 r. poz. 261). Dlatego wnioskuję o dopuszczenie ks. mgr. lic. Łukasza Kowalskiego do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

ks. Janusz Mieczkowski

ks. dr hab. Janusz Mieczkowski